

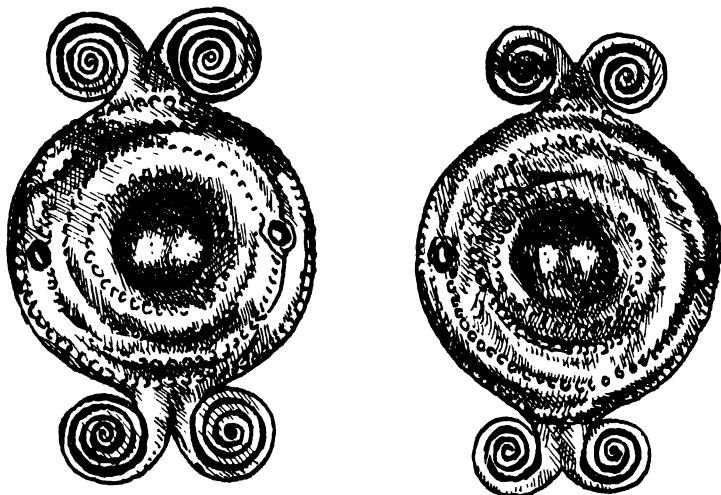
BRONZKORSZAK

(i. e. 1900–1000)

Az előbbi fejezetekből láthattuk, hogy az ember több száz ezer évvel ezelőtt elsajátította a szerszámkészítés fortélyait, megzabolázta a tüzet, kiismerte a növénytermesztés szabályait, és megismerkedett az állattartás nyújtotta lehetőségekkel.

A felsorolt újítások bevezetésére nagyon hosszú időre volt szükség, és bármennyire jelentős gazdasági és társadalmi változásokat hoztak is, csak előfeltételeit tudták biztosítani annak a folyamatnak, amely a fémkorszak kezdetével indult el, és amely még a mai nap is tart. Az említett vívmányok nem lettek volna elégségesek a fejlődés olyan arányú felgyorsítására, amilyenre az elkövetkező korok folyamán sor került. A régi vívmányok nem indíthatták meg azt, amit „az anyagi javak felhalmozásának“ nevezünk, mert az akkumuláció lehetőségét igazából csak a fémek felfedezése és általános használata tudta biztosítani. A jelenség visszahatása is erőteljes volt, amennyiben a fémeszközök iránt idővel kialakult társadalmi szükséglet és előállításuk munkaigényessége megteremtette az élelemtermelés mind nagyobb méreteket öltő szükségességét. Ennek a két tényezőnek a pólusai adták meg a későbbi korszakok társadalmi mozgásainak talán legfontosabb rugóját.

A rezet eleinte csak mint különlegességet ékszerek és más apróságok előállítására használták. Később, amikor a kibányászott érc mennyisége megszorodott, szerszámokat is kezdtek belőle készíteni. Hamar tapasztalták, hogy a vörös

Aranyból készített súlyos övdísz elemei, amelyekből egész sort találtak Versec közelében. Középső bronzkor

fém sok tekintetben előnyösebb a kő- és csonteszközöknél, azért is, mert öntés útján könnyebben előállíthatók a kívánt tárgyak, azért is, mert egy öntőmintával elméletileg számtalan ugyanolyan tárgy készíthető, és (különösképpen) azért, mert a kicsorbult vagy törött tárgy anyagát ismét fel lehetett használni, értékét nem veszítette el.

A réznek van egy hátrányos tulajdonsága, amely nagyban rontja használhatóságát: puha, ütésre deformálódik, keményebb anyagok megmunkálására alkalmatlan. És ekkor jöttek rá, hogy a réz 3–10% ónnal vagy antimónnal elegyítve olyan ötvözetet ad, amely minden tekintetben ideálisnak mondható – felfedezték a bronzot.

Ez a felfedezés is a Közel-Keleten történt, hozzánk az első bronzeszközök idősámításunk előtt 1900 után, tehát körülbelül 3900 évvel ezelőtt érkeztek. Ebben az időben a Kárpát-

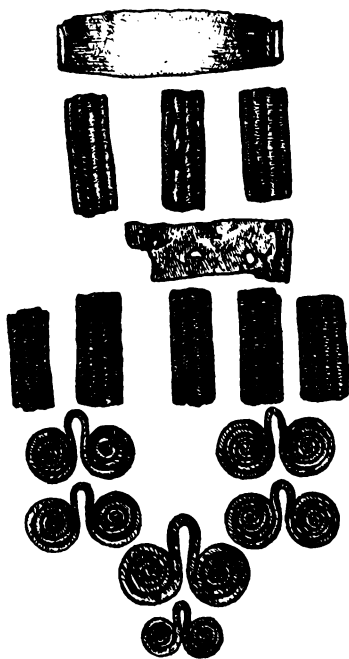
medence nyugalmát ismét különféle népmozgalmak zavarták meg. Északnyugati irányból terjeszkedett egy népesség, amelyet a harang alakú edények népének neveznek, északkeleti irányból, a mai Ukrajna területéről, a Nyírségen át érkezett az úgynevezett okkersíros kultúra népessége, amelynél az volt szokásban, hogy az elhunyt előkelőket vörös okkerfestékkel hintették be, és föléjük halmot emeltek, úgy, ahogy Székelykeve (Skorenovac) közelében egy halom ásatása során megfigyelték. És végül a Balkánon keresztül futó régi útvonal is megélné. Innen kisebb-nagyobb intenzitással érkeztek néphullámok. Ezek a délkeleti hatások voltak a legszámottevőbbek, mert az okkersírosok jelenléte nem volt hosszú tartamú, a harang alakú edények kultúrájának hordozói pedig megtorpantak a Dunánál. A déli impulzusok egy bejáródott útvonalon érkeztek, amelyen már korábban megjelentek különféle árukkal a Mediterráneum keleti részeiből a Duna, a Tisza és a Maros vidékére a vándorkereskedők, akik egyúttal nyersanyagbeszerzők is voltak. Hazafelé menet málhájukban biztosan volt némi erdélyi arany és csehországi ón is. Az általuk kiépített összeköttetések állandóaknak bizonyultak, hatásukra Közép-Európában az érckutatásnak és kitermelésnek olyan mechanizmusa indult el, amely önálló létezésre, fejlődésre volt képes. V. G. Childe szerint akkor, amikor a bronzkori Trója (a legfontosabb termelők egyike) megszűnt létezni, és „ellátatlan maradt az európai piac”, az addig csak mások igényeinek kielégítésére beállított, már specializált kisebb közép-európai közösségek saját maguk és környezetük számára kezdtek termelni, és nagyon rövid idő alatt kialakították önálló fémkultúrájukat.

Az időszámításunk előtti II. évezred kezdete – mondtuk – ismét nagyon zavaros volt, és bár a bronzkor körülbelül

ezeréves tartama alatt békésnek mondható periódusok is előfordultak, az apró részleteket is kutató régész előtt sok bizonytalan részlet vár megoldásra, a régészeti anyag tanúsága szerint gyakran előállt váratlan fordulatok miatt sok a megfigyeltlen mozzanat.

A könnyebb áttekinthetőség céljából az egész bronzkort többször és többféleképpen felosztották. A legcélszerűbbnek itt azt tartjuk, ha három szakaszt – egy korai, egy középső és egy késői szakaszt – veszünk alapnak.

A *korai periódusban* Vajdaság területén három kultúrát lehet megkülönböztetni: a per-jámosi, a nagyrévi és a vin-kovcei kultúrát. Az első a Bánát északi felére terjedt ki (központi területe a Tisza középső folyása táján volt), a második jellemző leletei Észak-Bácskában gyakoriak (központi területe a Duna-Tisza köze északi részein volt), míg a harmadik kultúra Szerémség egész területén nyomon követhető (központi területe Kelet-Szlávia). A Bácska középső része továbbra is lakatlan terület maradt, míg a Bánát déli részében egy ideig valószínűleg korábbi kultúrák töredékei vegetáltak, amelyek később a vat-tinai kultúra alapjaiba olvadtak bele.

Főkötőre varrt bronzdíszek eredeti helyükre rakva. Kora bronzkor, Mokrin

Még érezhető a déli bronzimport, de a helyi készítmények lassan átveszik a vezető szerepet. A kezdeti perturbációktól eltekintve ezek a kultúrák – ez leginkább a perjámosira vonatkozik – hosszan tartó békés korszakot éltek át. Bizonyítékul a nagy kiterjedésű temetőket és az ismét kedvelté vált tell-telepeket lehet felhozni, amelyekben az egymásra rakódott rétegek helyenként igen jelentős vastagságúra gyarapodtak. Bár ehhez hozzá lehet tenni, hogy a nyugalom ellenére bizonyos veszélyekre mindig lehetett számítani; ezt azokból a megerősített telepekből lehet megsejteni, amelyek a nagyrévi kultúra területén gyakoriak voltak.

Ennek a fokozatnak a kerámiai tárgyait az egyszerűség, a tartózkodás jellemzi, vagy mondhatnánk úgy is, hogy a dísztelenség; mintha megcsömörlöttek volna a korábbi korok díszítési lázától. Úgy tetszik, hogy a puritán dísztelenség nemcsak divat, hanem szigorú társadalmi szabály lehetett, mindenestre ilyesmire lehet következtetni a későbbi fejlődés folyamán kirobbanó magas színvonalú, művészi ihlettel készített és díszített tárgyak sokaságából. A bronztárgyak közül gyakoriak a kalapált bronzlemezből készített diadémok vagy párták, a sarló alakú tűk, a visszapödrött végű nyakkarikák, gombafej alakú apró pitykék, szív alakú töröcskék, huzalból készített gyűrűk és függők, valamint a poncolással díszített aranylemezek.

A *középső bronzkor* kultúrái lassú átalakulások sorozatának eredményeképpen lépnek eléink, időszámításunk előtt 1600 táján. Ebben az időszakban érte el a közép-európai bronzkor fejlődésének tetőfokát. A kerámiai és a bronztárgyak készítése olyan színvonalat ért el, amilyenre abban az időben egész Európában nem volt példa. Az öntött és kalapált bronztárgyak nagy része már előállításának tökéletességénél fogva elismerést érdemelne, és azoknak nagy része utólag még

művészi megmunkáláson is átesett. Az ebben a szakaszban készített ékszerek nagy tudású mesterekről tanúskodnak, akiknek a környezetében tehetséges iparművészek működtek. A szerszámok közül akkor tűnnek fel a tokos balták, az első bronzsarlók, fegyvertáruk pedig a különféle típusú harci baltákkal és csákányokkal, valamint a rövid kardok típusával gyarapodott. Az erdélyi fémműves központok szinte ontották magukból a szebbnél szebb aranyékszereket, amelyekkel a már kialakult törzsi arisztokrácia tagjai díszítették magukat. Ennek a korszaknak Vajdaság területén a legkiemelkedőbb képviselője a három fázisra osztható vattinai kultúra, amelynek a központja Dél-Bánátban volt, de kiterjedt a Szerémségre és a Bácska legdélibb peremére is. A perjámosi kultúra Észak-Bánátban egy ideig még vele párhuzamosan létezett.

Időszámításunk előtt 1300 táján a Kárpát-medencén végigvonult egy népesség, amelynek anyagi kultúráját az úgynevezett halomsíros kultúra körébe soroljuk. A Duna felső folyása tájáról indult el, és a Bácska valamint a Bánát északi részein érte el legdélibb vonalát. Az útjába eső népek részben elpusztultak, részben pedig kiszorultak előbbi szállásterületeikről. Előnyomulásuk sikerét új típusú, hosszú kardjaik tették lehetővé. Természetes, hogy az események régészetileg érzékelhető nyomokat hagytak maguk után. Csak arra kell gondolni, hogy ebből az időszakból számos kincslet származik, olyan leletek, amelyek a fenyegető veszély közeledtére hirtelen összekapkodott és föld alá rejtett értéktárgyakból (arany ékszerek, bronz szerszámok és fegyverek) tevődtek össze. Kiásásukra akkor nem kerülhetett sor, mert a tulajdonos titkával együtt szállt sírba.

A halomsíros kultúra vezető bronztárgyai közé a már említett kardok, lándzsák, korongos fejű egyélű csákányok, masszív karperecek, kalapált szalagokból spirálisan összehaj-

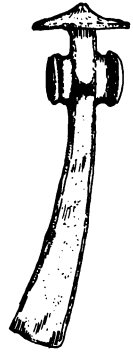
tott kar- és lábdíszek, lapos- és gömbfejű tűk tartoznak.

Azokat a délebbre eső területeket (Dél-Bánát és Szerémség), amelyeket a halomsíros kultúra nem érintett közvetlenül, az ehhez közel álló, de tőle némileg eltérő elemekből felépülő Belegiš-kultúra töltötte ki.

A harmadik fokra, a késő bronzkorra, a halomsíros kultúra népessége keltette bizonytalanságok elmúlta után, ismét a nyugodt fejlődés a jellemző. Ezt a bronzművesség technológiai ismereteinek ugrásszerű fejlődése kísérte, a bronzszerszámok bevonultak az élet minden területére. Mindennaposak lettek a tokos és szárnyas balták, a sarlók, kések, borotvák és a sokféle bronztű különféle változatai. A fegyverek közül a kardok fejlődésében látszik a legnagyobb haladás; keskenyebbek és hosszabbak lettek.

Ebben a periódusban terjedt el Dél-Bánátban a kerámia úgynevezett mészbetétes díszítése, ami abból állt, hogy az edények felületébe tűzdelt vagy vésett motívumokat mésszel (apróra tört kagylók héjából készített porral) töltötték ki. Vajdaságban a bronzkor eme fázisát a vattinai kultúra utódjának tekinthető dubováci kultúra képviseli, amely ugyanúgy, mint a vattinai, Dél-Bánátban volt honos. Északabbra részben üres foltokat találunk, részben pedig a halomsíros kultúra továbbélésével kell számolnunk.

Mielőtt az említett kultúrák egyes részleteit kezdenénk vizsgálni, még egy-két általánosan érvényes adatot jegyezzünk meg.

Bronz fokos, a halomsíros kultúra népének egyik fegyvertípusa. Hajdújárás

A földművelés a bronzkor egész tartama alatt nagy jelentőségű volt, fejlődését lényegesen elősegítette a föld megmunkálására és a gabona betakarítására alkalmas bronzszerszámok (tokos balták, sarlók) elterjedése. Az ásatások során összegyűjtött paleobotanikai adatok alapján a következő kultúrnövények természetéről van tudomásunk: árpa, köles, búza, lencse, borsó. Az állattenyésztés állapotáról is hasonló keresztmetszetet lehet készíteni a megmaradt állatcsont maradványok segítségével: többfajta szarvasmarhát tartottak, juhot, kecskét, sertést és lovat is. A lovakat a hiteles leletekből származó lószerszámok és kocsik fennmaradt bronzrészei alapján biztosan igavonó állatoknak tekinthetjük. Hogy meg is lovagolták volna őket, arra nincs adatunk.

Vajdaságban Gomolava kivételével alig kutattak bronzkori települést, és a gyér adatokból csak az alábbiakat mondhatjuk. A települések zártak voltak, de azokon belül a nemzetiségek külön csoportokat alkottak. Ezt egyes temetők analízise alapján tudjuk, ahol egyazon temetőn belül különálló csoportokat lehetett megkülönböztetni. A házak függőleges falúak, négyszög alakúak voltak. Néhol gerendákból ácsolt boronaházak álltak, máshol a szokásos fonott és tapasztott falú házak voltak használatosak.

A temetők minden esetben a településeken kívül voltak, sőt megfigyelték, hogy az élőket a halottaktól gyakran valamilyen természetes választóvonal is elkülönítette (folyó, patak, mocsár). Kétféle temetkezési mód volt szokásban: a korhasztásos (csontvázas) és a hamvasztásos mód. A rézkor zárószakaszában feltűnő hamvasztás szokása a bronzkor folyamán egyre általánosabbá vált, úgyhogy az i. e. XII. századtól kezdve mindenfelé ezt a temetkezési módot figyelhetjük meg. A temetőtípusok is kétfélék voltak. Voltak temetők, ame-

lyekben a halottakat sírgödrökbe temették, és voltak olyan temetők, ahol az elhunyt maradványai fölé mesterséges halomot emeltek.

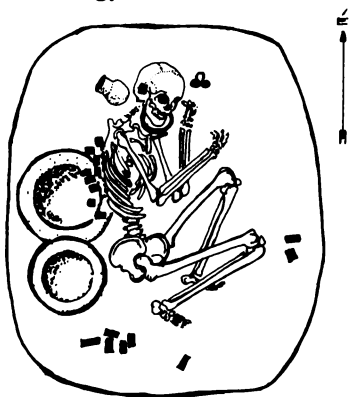
Vegyük most sorra az egyes kultúrákat!

A perjámosi kultúra eddig feltárt legnagyobb temetője Vajdaság területén Mokrinban volt. Ez a temető 314 sírjával hatalmas mennyiségű adatot szolgáltatott, amelyekből csak a leglényegesebbeket ragadjuk ki. A temetkezési mód a korhasztásos volt, a sírokba kevés kivétellel csak egy csontvázat fektettek, mindig zsugorított helyzetben. A férfiakat fejjel északnak, a nőket viszont fejjel délnek fordították. A halottakat ruhájukban temették el, több esetben bronzpitykével ékesített fejdíszeket lehetett megfigyelni. Az elhunytakon rajta hagyták ékszereiket is, és melléjük agyagedényekben helyeztek el áldozati ételeket, a halotti tor maradványait.

A jellegzetes agyagedények közé azok a kis tálacskák tartoznak, amelyeknek a pereme alatt négy fülecske van, valamint a kisebb-nagyobb körte alakú, kihajló peremű csuprok, amelyeken szalagfülek vannak. Az edények felületén csak ritkán található szerezny díszítés.

A nagyrévi kultúra temetőiben elsősorban hamvasztásos sírokat lehet találni. Az elhunyt hamvait vagy urnába helyezték, vagy egyszerűen a sírgödörbe szórták.

A vinkovci kultúra leleteit Gomolaván és Batrovci mellett ásták ki. A kerámiai anyag

Zsugorított kora bronzkori csontváz. A nyakán bronz nyakperec, a hátánál és a végtagjainál bronz ruhadíszek, a tarkójánál bögre, a háta mögött pedig két nagy áldozati agyagtál. Mokrin

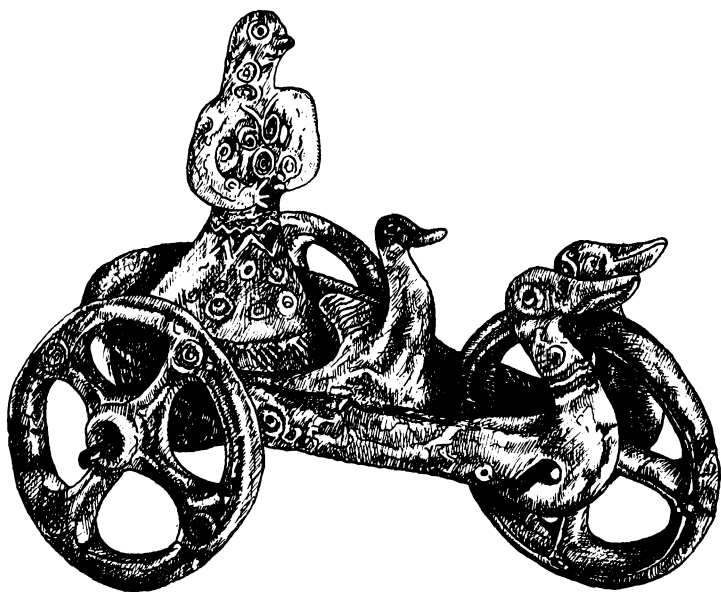
legszembe tűnőbb tulajdonsága, hogy szinte teljesen hiányzik róla a díszítés.

A vattinai (Vatin) kultúra, a perjámosihoz hasonlóan, egy hosszú életű csoport kultúrája volt, amely a Bánátra és egy ideig a Szerémségre terjedt ki. Három fokozatra osztható. A legkorábbi az omoljicai csoport, ahol a kerámiai formák már magukban hordozzák a későbbi formákat, csak felületeik még nincsenek olyan gazdagon díszítve, mint a középső fázis folyamán készített edények felületei. Az alapformák a nagyobb hasas urnák, a kis kétfülű szalagfüles csészék, a perem fölél emelkedő fülekkel. A java vattinai edények alapformái szinte ugyanezek, néhány újabb formával, például a kétrészes iker-csészével gazdagodva. A vattinai kultúra nagyon jellegzetes készítményei a csontból faragott és nagyon szépen díszített csonttárgyak. A Vatinban talált fémtárgyak az alföldi-erdélyi bronzipar körébe illenek.

A vattinai kultúrában a vegyes temetkezési mód dívott. Párhuzamosan jelentkeznek a korhasztásos sírok a hamvasztásos sírokkal, azzal a megfigyelhető irányzattal, hogy lassan az utóbbi módra térnek át, úgy, hogy a harmadik fázisban, a dubováci csoportban már csak hamvasztással találkozunk. Ez utóbbi csoport temetkezési szokásairól a legtökéletesebb képet az ilonci (Ilandža) temetőásatások alapján lehet alkotni. A sírgödörökben szabály szerint egy urna volt, amelybe az elhunyt hamvait helyezték el, a megégett fémmellékletekkel együtt. Az urna mellé a legtöbb esetben egy tálat és benne egy csészécskét helyeztek el. A sírok jelentős hányadában állatcsontokat találtak, a halotti tor maradványait.

A dubováci kerámia edényeinek nagy formagazdagságával, még inkább motívumgazdagságával külön helyet foglal el Vajdaság őstörténetében. Azok az agyagból gyúrt emberi fi-

gurák pedig, amelyek a dubováci lelőhelyekről előkerültek, jelentőségükben messze túlnövik még az országhatárokat is. A Versec közelében, Dupljaján talált kultikus kocsit minden régész jól ismeri. A háromkerekű kocsin egy hosszú, díszes köntösbe öltöztetett férfi figurája áll, előtte pedig három kacsá formájú madár úgy van megkomponálva, mintha ezt a furcsa járművet húznák. Ha a kocsival kapcsolatban felidézzük a delphoi Apollo mítoszát, amely szerint ő a téli hónapokat a Hyperboreusok földjén (északon!) tölti, ahonnan Delphoiba egy madár vontatta kocsin szokott érkezni, és összevetjük az- zal a történelmi ténnyel, amely az égei vándorlás elnevezés alatt játszódott le, éppen a vattinai kultúra idejében, amikor

A híres dupljajai kocsi

Duna melléki népek lepték el a Földközi-tenger északkeleti partjait, akkor jobban tudjuk becsülni ennek a tárgynak a fontosságát.

A halomsíros kultúra legjelentősebb vajdasági lelőhelye Kanizsa közelében, Velebit mellett volt, és részben van ma is. Itt tárták fel kerek egy évtizeddel ezelőtt annak a nagy temetőnek egy részét, amely révén a legjobban világíthatunk rá bizonyos jelenségekre.

A temetkezési szokásokban itt is kettősség figyelhető meg: a kiásott síroknak majd a fele korhasztásos, a többi pedig hamvasztásos volt. Ha a sírokból találtak leletek mennyiségét és értékét vesszük szemügyre, gazdasági egyenlenségeket veszünk észre, mégpedig a csontvázas sírok javára; azok ugyanis rendszerint gazdagabbak voltak. Az egyik sírba például egy fazekat meg egy urnát helyeztek. A halott mindkét lábának három-három nagyobb ujjára bronzhuzalból csavart cső alakú gyűrűt húztak, a nagyujjakra pedig díszesebb, szintén huzalból csavart, csak spirálissal végződő gyűrűket tettek. A kéz ujjait is gyűrűk díszítették, ezek azonban nem sodronyból készültek, hanem vékony bronzszalagokból hajlították rá a kezek három-három középső ujjára. A jobb karon négy nyitott végű, díszített karperec volt, a nyak táján pedig hat darab szabályosan elrendezett, bronzból öntött, szív alakú csüngő, közbeiktatott finom művű sodronyokkal.

A halomsíros kultúrának karakterisztikus kerámiai darabjai – csak néhányat említünk – a kis, kerek hasú, de magas, kónikus nyakú, egyfülű csuprocška, a magasabb hengeres talpon álló, hengeres nyakú hasas edényke, két kis füllel és szimmetrikusan elhelyezett kidudorodásokkal, a nagyobb gömb alakú, hengeres nyakú, kipördülő szájú, szintén kidudorodásokkal díszített urna stb. Az edények felülete simított, gyak-

ran fényes, de a kidudorodásoktól eltekintve a legritkább esetben van díszítve.

A Belegiš-csoport kerámiája általában megegyezik a halomsíros kultúra alapformáival, csak itt a vonalak már barokkosabbak, és a felületeken megjelennek a bekarcolt díszítések is. A barokkizáló tendencia a Belegiš-kerámia késői fázisában még jobban kifejezésre jut, a formák korábbi fegyelme teljesen felbomlik, és a felületeket is vibráló, ismétlődő díszek lepik el.